

УЗАГАЛЬНЕНІ ПЛАНИ ДІЯЛЬНОСТІ І ДИДАКТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Каленик М.В.

Запорізький університет

Різноманітність реальному навчальному процесу надають багаточисельні фактори, зокрема: особисті якості вчителя і його професійна підготовленість, склад учнів класу та їх індивідуальні особливості, емоційний стан тих, хто навчається, який був створений до початку навчального заняття і що створюється під час уроку; і ін.

Для того, щоб розкрити сутність дидактичних процесів треба не враховувати певні фактори і перш за все ті, які вказані вище, і розглядати модель навчального процесу, яка має назву процесу навчання.

Аналізу процесу навчання сприяє розгляд характерних для нього дидактичних відношень.

Л.Клінберг, аналізуючи процес навчання, відокремлює два головних дидактичних відношення: викладання - учіння, зміст - метод. Водночас, між змістом, викладанням, умінням, змістом і методом існують додаткові відношення: зміст - викладання, зміст - учіння; метод - викладання; метод - учіння /3, с. 50 - 51/. Якщо проаналізувати роботи з дидактики, то в них фактично аналізуються ці відношення. Але треба враховувати, що поняття "діяльність учителів" /викладання/ і "діяльність учнів" /учіння/ більш відносяться до поняття навчального процесу, ніж до його моделі - процесу навчання. Л.Клінберг не розділяє поняття навчального процесу і процесу навчання, що і визначило зміст проведеного ним аналізу відношення викладання - учіння і зміст - метод. Перше з них визначає елементарну структуру навчального процесу, його функціональний головний контекст і в певній мірі соціальний розподіл ролей в ньому, відношення між змістом і методом розкриває дидактичний процес з його змістовно-процесуального боку.

Більш диференційованим стає аналіз дидактичних відношень у випадку розгляду моделі навчального процесу - процесу навчання. Це дозволяє розкрити

деякі суттєві властивості навчального процесу, зокрема визначити місце і роль узагальнених планів діяльності.

Серед різних визначень "навчання", на наш погляд, більш раціональним є уявлення про нього, як перетворення досвіду людства в досвід тих, хто навчається /1/.

Якщо "досвід" розглядати як взаємодію суспільного суб'єкта з навколишнім світом і, водночас, як результат цієї взаємодії, то в навчанні відбуваються дві групи перетворень: перетворення ідеальних об'єктів в досвіді людства в реальні об'єкти для учнів; перетворення реальних об'єктів в ідеальні об'єкти тих, хто навчається.

Під ідеальними об'єктами розуміють існуючі в науці і утворюючі наукову картину світу мислені конструкції. Під реальними об'єктами розуміємо реально існуючі поза і незалежно від пізнання об'єкти - предмети, процеси, явища, події, що виникають /або можуть виникнути/ у реальній дійсності, та їх моделі.

Перша група перетворень складає зміст діяльності викладання, а сутність її можна розкрити шляхом аналізу двох видів відношень: вчитель - навчальний зміст; вчитель - метод.

Відношення вчитель - зміст передбачає оцінку, аналіз матеріалу, що вивчається, його структурування і на цій основі опис результату його вивчення *III*.

Якщо структурування змісту навчального предмета проводити шляхом покомпонентного його аналізу, одиницею змісту обрати його компоненти /явища, поняття, закони, тощо/, розділити навчальний матеріал /суттєві ознаки компонентів/ і дидактичний матеріал /інформацію, за допомогою якої пізнається та засвоюється навчальний матеріал/, то для визначення мети і послідовності вивчення програмного матеріалу, конструювання реальних об'єктів треба використовувати узагальнені структури змісту компонентів, які в методиці фізики отримали назву узагальнених планів їх вивчення.

Відношення вчитель - метод визначає процесуальний зміст діяльності викладання - способи подання реальних об'єктів за допомогою різних дидактичних засобів.

Подання реальних об'єктів повинно враховувати вимоги як до самих дидактичних засобів, так і до узагальнених способів їх використання. Наприклад, використання шкільного фізичного експерименту враховує вимоги до демонстраційних і лабораторних приладів, а також узагальнені способи діяльності під час проведення демонстраційних дослідів, виконання фронтальних лабораторних робіт і робіт фізичного практикуму.

Друга група перетворень складає зміст діяльності учіння, сутність її також можна розкрити шляхом аналізу двох видів відношень: учень - навчальний зміст; учень - метод. Відношення учень - зміст передбачає оцінку, аналіз реальних об'єктів, осмислення, усвідомлення, запам'ятовування навчального матеріалу. Зміст цього відношення визначається перш за все сутністю процесів інтеріоризації - процесів формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої дійсності.

Відношення учень - метод визначає процесуальний зміст діяльності учіння - способи пізнання і застосування навчального матеріалу. Підґрунтям аналізу цього відношення з узагальнені плани розв'язування пізнавальних та практичних задач, подані у вигляді алгоритмічних приписів і способів аналізу нестандартних ситуацій.

Діяльності викладання і учіння є підсистемами єдиної системи, яка має назву діяльності навчання. Системний характер діяльності навчання характеризується тим, що вона має і інтегративну якість, яка не властива підсистемам. Ця інтегративна якість визначає одну з важливих особливостей процесу навчання - його саморегуляцію, що, у свою чергу, визначається відношенням діяльності викладання - діяльності учіння.

Якщо розглядати керування навчальним процесом з точки зору відношення діяльність учителя /викладання/ - діяльність учнів /учення/, то це керування має ситуативний характер, тому що розглядається безпосередня взаємодія суб'єктів цього процесу, а їх дії визначаються різноманітними ситуаціями, які виникають. Але, враховуючи різноманітність цих ситуацій, що визначаються особливостями реального навчального процесу, треба знайти підґрунтя вказаних дій його

суб'єктів. А це можна зробити, розглядаючи відношення зміст - метод, яке належить до системи діяльності навчання.

З цієї точки зору заслуговують уваги погляди І.С.Якиманської на поняття "навчання": навчанням визначаються зміст знань і суспільне вироблені еталони його засвоєння /правила, прийоми, методи, зразки, приписи/. В наукових знаннях /поняттях, визначеннях, описах/ "кристалізується" суспільно-історичний досвід пізнання. Досвід, в цьому розумінні, є загальним /родовим/, виступає як об'єкт засвоєння - у "знеособлюваному" вигляді /4, с. 10/.

Отже, відношення зміст - метод в системі діяльності навчання є змістовно-процесуальним.

Загальна структура діяльності навчання визначає послідовність ланок /кроків/ процесу навчання, хід цього процесу в межах одного його циклу /1/. Окремі етапи цієї діяльності визначають умови і логіку досягнення проміжкових результатів - введення окремих істотних ознак компонентів, відповідні системи дій.

Діяльність навчання і є підґрунтям організації взаємодій учителя і учнів, пов'язаних з саморегуляцією навчального процесу.

Діяльність навчання, яка подана у вигляді загальної структури проходження процесу навчання і загальних правил виконання системи дій, що відповідають окремим її етапам, являє собою узагальнені плани спільної діяльності учителя і учнів в процесі навчання.

Таким чином, пошуки узагальнених планів спільної діяльності учителя і учнів спрямовані на створення програм керування навчальним процесом, врахування умов його ефективного проходження.

Узагальнені плани вивчення окремих компонентів визначають: кінцевий результат засвоєння учнями навчального матеріалу, його зміст і послідовність введення, дидактичний матеріал і дидактичні засоби його подання.

Узагальнені плани діяльності по використанню дидактичних засобів навчання /джерел знань/ визначають: уміння працювати з різними джерелами знань; педагогічну значущість окремих видів робіт учнів і вчителя, під час

вивчення змісту навчального предмета, з точки зору формування у тих, хто навчається, умінь та навичок, які необхідні для навчальної роботи і самоосвіти.

Узагальнені плани по пізнанню і застосуванню навчального матеріалу сприяють формуванню у школярів інтелектуальних і практичних умінь, способам розв'язування нестандартних задач.

Всі ці плани, водночас, є предметом засвоєння учнями під час вивчення всього шкільного курсу фізики.

Узагальнені плани спільної діяльності учителя і учнів є підґрунтям організації навчального процесу.

Література:

1.Каленик В.Й. Интеграция идей организации процесса обучения в общеобразовательной школе. - Суми: МКИГГП "Мрія", 1992 - 164 с.

2.Каленик В.І., Каленик М.В. Пошук інваріантів в змісті шкільного курсу фізики. У сб. Стандарти фізичної освіти в середній школі. - Чернігів, 1996 - с. 33 - 34.

3.Клинберг Л. Проблемы теории обучения. Пер. с нем., - М.: Педагогика, 1984 - 256 с. - Пер. изд.: ГДР, 1982.

4.Якиманская И.С. Знания й мышление школьника. - М.: Знание, 1983 - 80 с.